

ULUSLARARASI
İMAM ŞAFİÎ SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON AL-İMAM AL-SHAFİÎ

مؤتمر الامام الشافعي الدولي

7-9 Mayıs/May/مايو 2010

EDİTÖR
MEHMET BİLEN

**M. Arkoun'a Göre İmam Şafii'nin
"İslâmî Akıl"ı Kuruluşunun Teolojisi
-Kur'an ve Sünnet'in "Yüce Otorite" Olarak Tesisi-**

Prof. Dr. İlhami Güler[□]

Giriş:

İslam düşüncesinin Ortaçağ boyunca içinde bulunduğu skolastik mantığı araştıran çağdaş Arap-İslam düşünürlerinin önüne Fıkıh Usulü'nün kurucusu olarak ünlenen Şafii çıkmaktadır. Örneğin N. H. Ebu Zeyd, Şafii'nin kurduğu metodolojinin, o günlerde aktüel olan Ehl-i Rey- Ehl-i Hadis, Mürcie-Mutezile arasında bir "orta yol"culuk olarak nitelendirilmesi iddiasını reddederek Şafii'nin projesini Ehl-i Hadis'in dini yorumuna teorik meşruiyet sağlama çabası olarak teşhis eder. Ebu Zeyd'e göre Şafii'ye verilen " Nasıru's-Sunne" ünvanı bunun en açık kanıtıdır. ¹ Şafii'nin metodolojisine Arapça üzerinden sızmış olan Arapçılığı ise, o dönemde mevcut olan Fars- Arap(Abbasi) gerilimine bağlar.

Arap- İslam düşüncesini yapısalcı bir analizle tahlil eden Cabiri ise, Şafii'nin nassçılığını ve düşünce (içtihad) yolu olarak "Kıyas"ı koyuşunu, Şafii'den daha önce Nahiv alimlerinin Arap dilinin gramer kurallarını, bu dilin ana karakteristik yapısı olan "teşbih" ve Selefın otoritesinin ön kabulüne dayanan "Kıyas" üzerine kurmalarına bağlar. Şafii'nin konumu Cabiri'ye göre "Kurucu" olmaktan ziyade ana karakteri lafzın ve "yerleşik adet" veya "geçmiş misal" anlamında aslın kontrolünde olan Arap düşünce tarzının tipik bir örneği olabilir. Nitekim Cabiri şöyle der: "Arap akılı, mefhumlarla amel etmekten daha çok lafızlarla çalışır. Kendinden kalktığı, ona döndüğü ve onun tarafından yönlendirildiği asıl, Selefın otoritesini lafzında, manasında ve işlevselliğinde kendi ile birlikte taşır. Bilginin 'üretilmesi'nde değil, 'tahsil' edilmesinde bu işlevsellik, Beyani kıyasta (nahiv, fıkıh, kelam) mukarebe, İrfani kıyasta ise mümaseledir. Bu yöntem, bütün bunların hepsinde "Tecviz" ilkesine dayanır. Bu ilke Arabın düşünce yöntemini ve dünyaya bakışını belirleyen umumi bir yasadır". ²

Sünniliğin bel kemiğini oluşturan "Fıkıh" ilminin dayanağı olan Fıkıh Usulü'nün kurucusu olarak Şafii, Fransalı, Arap-Cezayir asıllı, laik-Müslüman bir düşünür olan M. Arkoun'un da dikkatini çekmiştir. Arkoun bilindiği gibi Cabiri'nin aksine Post-Yapısalcı sosyal-bilim metodolojisini benimsemiş birisidir. "Mefhumu'l-Akli'l-İslami"³ adlı makalesinde Arkoun Şafii'nin kurmuş olduğu

[□] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Ebu Zeyd, Nasır Hamid, El-İmamü's-Şafii ve Te'sisü'l-İdyolocıyyeti'l-Vasatiyye, Kahire, 1992, s. 8

² Cabiri, M. Abid, Bünyetü'l-Aklu'l-Arabi, Beyrut, 1990, s. 544

³ Arkoun, M., Mefhumu'l-Akli'l-İslami, Tarihiyyetü'l-Fikri'l-Arabi, içinde. Beyrut, 1998.

metodolojiyi Cabiri'nin "Arap Akı" kavramsallaştırmasına karşıt olarak "İslami Akıl", daha doğrusu bütün büyük dinlerde ana karakteri aynı olan "Teolojik Akıl"ın ortodoksiyi kuran metodolojisi olarak yorumlar.

Arkoun'a göre Şafî'nin şahsında bütün Ortodoksilerin yapmaya çalıştığı, "İtikaddan Akla İntikal" yolunu kurmaktır.⁴ Yani Yüce Otorite veya Yüce Meşruiyetin te'sis edilmesidir. Bunu da açtığımız zaman Dil, Hakikat ve Yasa (kanun/şeriat ve akide) arasındaki ilişkinin tesis edilmesi; bu başarıldıktan sonra da, Hakikat ile Tarih arasındaki ilişkinin kurulmasıdır.

I) Dil, Hakikat ve Kanun

Şafî önce "er-Risale"nin girişinde itikadı tesis etmektedir. Daha sonra bu itikad "düşünülmesi mümkün olan" ile "düşünülmesi müstehil" olan alanı belirleyecektir. Bu itikad ilkeleri, Peygamberin ve insanların Allah ile, diğer insanlar ile ve tabiatla bütün ontolojik ilişkilerini tesis edecektir. Kur'an ayetlerine dayanılarak kurulan bu akide son kere ve kıyamete kadar bütün zamanlar için konulmuştur. Bu itikad ilkeleri şunlardır:

- 1) Gökleri ve yeri Allah yaratmıştır.
- 2- Hz. Muhammedi Peygamber olarak gönderdiğinde insanlar iki kısımdı: a) Allahın ahkâmını değiştiren Ehl-i Kitap b) Müşrik Araplar
- 3) İlahi Kader gereği vakit erişince Kazaya dönüştü ve Allah dinini Araplardan seçtiği Hz. Muhammed aracılığı ile ortaya koydu ve ona, yakın akrabalarından başlamak üzere inzar ve tebşir etmesini istedi.
- 4) İndirmiş olduğu kitapta insanları küfür ve kötülükten ışık ve hidayete sevk etti. Kitabında onlara helali ve haramı açıkladı.
- 5) Allah'ın kitabında olanlar, rahmet ve hüccettir. Onu bilmek isteyene bildirir; bilmek istemeyene de bildirmez. Ondan cahil olan, bir şey bilmez; Onu bilen de cahil olmaz.
- 6) Allahın kitabındaki hükümleri idrak etmek ya nass olarak ya da istidlal yoluyla mümkündür.
- 7) Dininde ve dünyasında faziletli olmayı başaranlara Allah, sözünde ve amelinde ona yardım eder. Ondan şüpheyi giderir, kalbini hikmetle nurlandırır ve onu dinde imamet makamına koyar.
- 8) Allah'ın nimetini hak etmeden önce, O'nun kitabını ve Nebisinin sünnetini anlamamızı nasip etmesini niyaz ederiz.⁵

Benzer "dogmatik" akaidlerin Yahudi, Hıristiyan kurucu "Teolojik Akıl"ları tarafından da konulduğunu ifade eden Arkoun, böylece tarihin bu akaid ile

⁴ Arkoun, M., Tarihiyyetü'l-Fikri'l-Arabi, s. 70

⁵ Arkoun, a. g. e, s. 71

kurucu tecrübenin "öncesi" ve "sonrası" olmak üzere ikiye bölündüğünü söyler. Bu akaid ile hiçbir zaman hiçbir kimse tarafından geçersiz kılınamayacak "bedihi" hakikatlere ulaşılmıştır. Bu hakikate kalbin direkt bağlantısı, derin kavrayışı ile ulaşılır(vahy).⁶

Arkoun'a göre insanın akıl, ruh ve kalbinin ortak ürünü olan Arapça teolojik "ilm" kavramı, bu ister kurucu tecrübeyi ifade etsin, isterse kurucu metinlerden kurulan yöntemlerle üretilen ikincil teolojik metinlerdeki bilgiyi ifade etsin, aslında hayali-akli, bilinçli benlik-bilinçsiz benlik, mitik bilinç-tarihsel bilinç, sembolik idrak-filolojik/dilsel idrak amillerinin bir karışımı olarak vuku/vücut bulur.⁷

Arkoun'a göre Şafii doğal olarak bu gerçeğin farkında olmadan ilahi mutlak hakikat ile bunun özellikle Arap dili ile ifade edilmesi arasında Arap dilinin mükemmelliği üzerinden bir nedensellik kurmaya çalışır. Özetle, kim vahy ile ortaya konan mutlak hakikate erişmek istiyorsa, hiçbir yabancı kelime içermeyen Arapçayı bütün incelikleri ile bilmek zorundadır. Çünkü ortaya konacak bilgi, teşrii anlamda bütün insanlığa ve tarihe teşmil edilecek kanunlardır.⁸

II) Hakikat ve Tarih

Arkoun, hakikat ile tarih arasındaki ilişkiyi olayların, olguların ve haberlerin tarihsel gerçekliği, mevsukiyeti anlamında değil, hakikat olarak kabul edilen düşüncelerin tarihiliği, yani ortaya çıktıkları tarihsel ortamla nedensel bağlılığı ve ilişkisi anlamında ele alır. Pozitivist düşüncenin mitolojik ve mitik düşünceden kendini arındırma gayretinin aksine bu yöntem miti/mitolojiyi yeniden tahlil ederek ondaki tarihsel hakikati ortaya koymayı başarır.

Arkoun'a göre Şafii'nin temel gayesi, Allah'ın tarihten bağımsız mutlak iradesini açık bir şekilde ortaya koymak ve bu iradeyi bütün tarihe teşmil edecek yöntemi kurmaktır. Şafii'ye göre hakikat ile tarih arasındaki ilişki, yukarıdan aşağıya dikey ve tek yönlü bir ilişkidir. Allah, mutlak iradesini, Kur'an ve Hz. Muhammed'in Sünneti aracılığı ile ortaya koymuştur. İnsanlığın görevi, dünyanın her yerinde kıyamete kadar bu hakikatlere uymaktır. İnsanın tarihi çelişki, dalalet ve olumsuzluklarla dolu olduğu için, Kur'an bu tarihten bir hakikat unsuru almış olamayacağı gibi, insanın da Allah'ın iradesinden bağımsız olarak kendi başına hakikat bulma kapasitesi ve yetkisi yoktur. İşte bundan dolayı hüküm verecek alimin, fakihin, önce Arapçayı ve Kur'an'ı bütün detayları ile bilmesi zorunludur.⁹

⁶ Arkoun, a. g. e, s. 72

⁷ Arkoun, a. g. e, s. 72

⁸ Arkoun, a. g. e, s. 72

⁹ Arkoun, a. g. e, s. 75

İkinci olarak, Şafî, bilindiği gibi Hz. Peygamberin sünnetini de Kur'an'dan aldığı "Hikmet" kavramı aracılığıyla ve onlarca ayetin şehadeti ile Kur'an ile aynı teşri değerine/otoritesine çıkarır. Hatta Sünnet veya Hadis, sadece teşri kaynağı değil, aynı zamanda iman ve küfür alanlarını da belirleyen bir konuma sahiptir. Bilindiği gibi, itikad tesis etme girişiminde bulunan Mutezile ve Kelam'ı Şafî şiddetle eleştirmiştir.¹⁰

Arkoun'a göre, Şafî'nin Sünnet'in hücciyetini isbat etmek için iktibas ettiği ayetler, aslında o günlerde Mekkelilerin, Hz. Muhammed'in davasına karşı direnişlerini/karşı koyuşlarını ve muhafazakârlıklarını gösterdiği halde; Şafî, bu günkü anlamda tarih bilinci olmadığı için- doğal olarak bunu göremezdi.¹¹

Arkoun, Şafî'nin, Ebu Hanife ve Şafî'nin hocası İmam Malik'in insan düşüncesine, reyine (Ebu Hanife'de istihsan, Malik'te ise Medine Ameli ve Masalih-i Mürsele) dini konularda yer vermelerine şiddetle karşı çıkmasını, onun dini hakikati insandan ve tarihten bağımsız olarak salt naslara hasretmesine bağlar. Şafî'den yaptığı iktibasta, Şafî ilmi ikiye ayırır: 1- Allah'ın kitabına, onda yoksa Peygamberin sünnetine, onda da yoksa sahabenin icma'ına ittiba'. 2- Allah'ın kitabına, onda yoksa Peygamberin sünnetine, onda da yoksa sahabenin icma'ına Kıyas yapmaktır hakikati onlardan İstinbat etmektir.¹²

Arkoun'a göre Şafî'nin kurmuş olduğu metodoloji, başta Kur'an'ın mecaz, teşbih, istiare gibi sembolik anlatımlar ve metaforlarla dolu edebî söylemini tek anlamlı birer hukuk tekstine çevirmiştir. Bu metodoloji, Şifahi olanın yazıya geçirilmesindeki psikolojik, zihinsel ve ideolojik kırılmanın veya yansıtmanın farkında olmadığı gibi, belli başlı zaafı şunlardır:

1- Hz. Muhammed'in siyasi bir mücadele içinde geçen hayatını değerlendiren son derece canlı, birçok kereler bir kerecik olması gereken hükümleri, Allah'ın tarihe inişine, onlar arasındaki huzuruna, insanlar arasında zamansal(anî) hükümler vermesine istinaden zaman ve mekan (tarih) dışına çıkarılarak mutlaklaştırıldı.

2- Hz. Muhammed'e "ismet" sıfatı atfedilerek O'nun yine son derece dinamik ve aynı zamanda siyasi olan mücadelesi esnasında söylediği sözler ve aldığı dinamik kararlar mutlaklaştırılarak Kur'an seviyesine çıkarıldı.¹³

3- Kur'an ve Sünnetteki hükümlerin illetleri mutlaklaştırılınca "Kıyas" enstrümanına düşen görev, yeni ortaya çıkan olayların yeniliğini, onların tarih-

¹⁰ Arkoun, a. g. e, s. 75

¹¹ Arkoun, a. g. e, s. 77

¹² Arkoun, a. g. e, s. 74

¹³ Arkoun, a. g. e, s. 79-80

selliğini göz ardı ederek asıldaki ileti, hakikatı bütün zamanlara ve mekanlara teşmil etmek oldu.¹⁴

İşte bu, bütün büyük dinlerdeki Ortodoksilerin veya "Teolojik Aklın" tarih boyu yaptığı şeydir.

---

¹⁴ Arkoun, a. g. e, s. 80